

Vēstures mīti par “Senlatvijas” vardarbīgu pakļaušanu krusta karu laikmetā: mītu pārnese uz 20. gadsimta vēstures procesiem¹

Applying Historical Myths About the Violent Conquest of ‘Ancient Latvia’ during the Crusades to the Historical Processes of the 20th Century

Marija Šumilo, *Mg. hist.*

Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Uzskaites nodaļas krājuma glabātāja

Lāčplēša iela 106, Rīga, LV-1003

E-pasts: marija.sumilo@lnvm.lv

Gan nacionālisms, gan marksisms-ļeņinisms 20. gadsimtā Latvijas vēsturi traktēja kā spirālveida procesu. Tā saucamā “Senlatvija” tika uzlūkota kā zelta laikmets, kuram sekoja vēsturiskā netaisnība – krusta kari. Rakstā, balstoties uz 20. gadsimta akadēmiskajiem, periodiskajiem un mācību izdevumiem, aplūkoti mitoloģizētie priekšstati par Latvijas teritorijā dzīvojušo baltu un somugru etnokulturālo grupu vienotību aizvēstures beigu posmā un apzinātu pretošanos krustnešiem, lai krusta karu laikmetā saglabātu valstiskumu, kultūru un reliģiju. Raksta mērķis ir analizēt šo priekšstatu pārnese uz 20. gadsimta Latvijas vēstures procesiem.

Atslēgvārdi: vēstures mitoloģizācija, “Senlatvija”, krusta karu laikmets, nacionālisms, marksisms-ļeņinisms.

During the 20th century, both Nationalist and Marxist-Leninist ideologies interpreted the history of Latvia as a spiral. The so-called ‘ancient Latvia’ was seen as a golden age interrupted by a historical injustice – the Crusades. The article is based on the 20th century academic literature, educational literature and periodical publications, as well as analyses, exploring how the mythological views about unity of Baltic and Finno-Ugric ethnocultural groups during the Crusades and their deliberate resistance against violent crusaders in order to preserve statehood, culture and religion were applied to the historical processes of the 20th century.

Keywords: historical myths, ‘ancient Latvia’, crusades, nationalism, Marxism-Leninism.

Ievads

Vēstures mīts ir definējams kā stipri vienkāršota kolektīvā izpratne par vēstures procesiem – tās gaitā rodas neizbēgami procesa

būtības izkropļojumi. Pēc Rolāna Barta (*Roland Barthes*) viedokļa, mīti veidojas, lietām zaudējot to vēsturiskās īpašības.² Mītiska domāšana šajā gadījumā piemīt nevis vienam atsevišķam individam, bet gan plašai indivīdu kopienai. No tā izriet mīta ciešā saistība ar vēsturisko atmiņu un identitāti. Vēstures notikumu mitoloģizācija ir plaši izplatīts identitātes konstruēšanas paņēmieni. Pamatodamies uz kultūras atmiņu, tas veido nācijas identitāti, kas savukārt nav atdalāma no politiskā konteksta. Par nacionālās identitātes politikas instrumentiem noder oficiāli atzīta un viena valoda, nacionālā simbolika un kopīgi vēstures mīti. Vēsturiskās tiesības uz konkrētas teritorijas pārvaldīšanu kopš tālas pagātnes veido mītu, uz kura tiek balstīta valstiskuma ideja.³ Arī Latvija kā nacionāla valsts pilnībā iekļaujas šādā koncepcijā. Vēstures mītus bieži vien rada skaitliski vai arī politiski dominējošā etniskā grupa.

Ar aizvēsturi un viduslaikiem saistīto vēstures procesu mitoloģizācija ir plaša pasaules mēroga parādība, tai skaitā Rietumeiropā, Baltijā un Krievijā. Šajās teritorijās mitoloģizācijas procesā ir saskatāmas četras vienojošas koncepcijas – antagonisms, varonība, izpratne par vēsturisko taisnīgumu un īpašo ceļu vai misiju. Neņemot vērā nacionālisma un marksisma-ļēņinisma ideoloģiju fundamentālās atšķirības, veidā, kā tajās tiek konstruēti vēstures mīti, ir vairāk kopīga nekā atšķirīga. Papildus jāatzīmē, ka vienus un tos pašus vēsturiskos tēlus ir iespējams izmantot ideoloģiski pretēju režīmu leģitimācijai.

Klasificējot vēstures mītus par “Senlatviju”, autore pieturas pie Jāņa Krēšlīņa un Evas Eihmanes jau izmantotās pieejas. Abi, runājot par Latvijas teritorijas aizvēsturi un krusta karu laikmetu, piedāvā sapludināt visus attiecīgos mītus un stereotipus vienā. J. Krēšlīņš to definē šādi: “*Latvieši 13. gs. zaudēja savu neatkarību, tie tika kristīti ar uguņi un zobenu, un tam sekoja 700 vergu*

gadu.”⁴ Savukārt E. Eihmane, skatot kristianizācijas perioda mitoloģizēšanas problemātiku, no J. Krēšlīņa dotās definīcijas izceļ četrus atsevišķus komponentus:

“1. *Baltijas kristianizācija pārtrauca sabiedrības veidošanās procesu, neļaujot izveidoties neatkarīgai valstij; 2. Pārliecība par apzinātu un pat vienotu Baltijas cilšu cīņu par savu brīvību; 3. Baltijas iekarošana kā viennozīmīgi alkatības virzīts pasākums; 4. 700 gadu ilgā verdzība kristianizācijas dēļ.*”⁵

Balstoties uz šo pieeju, raksta autore rosina “Senlatviju” primāri aplūkot kā mītu par Latvijas “zelta laikmetu” aizvēstures beigu posmā. No tā izriet priekšstati par “Senlatvijas” politisko, tiesisko, sociālo organizāciju, varu, etniskumu, kā arī reliģiju un kultūru. Krievu pētniece Svetlana Rižakova (*Svetlana Ryzhakova*) ir izvirzījusi tēzi, ka latviešu kolektīvā atmiņā 13. gadsimtā drīzāk nav uzlūkojams kā noteikts hronoloģisks periods, bet ir pielīdzināms pašam jēdzienam “Senlatvija” un manifestē sevī ideju par “*varonīgo senlatviešu cīņu pret iebrucējiem*”.⁶ Domājams, “Senlatvijai” būtu iespējams piemērot Pjēra Norā (*Pierre Nora*) koncepciju par t. s. atceres vietām (*les lieux de mémoire*),⁷ tādējādi iekļaujot to latviešu kolektīvajā atmiņā.

Laiku pirms Baltijas kristianizācijas kā zelta laikmetu postulēja vēl Garlibs Merķelis (*Garlieb Merkel*),⁸ tomēr “Senlatvija” gan kā jēdziens, gan kā latviešu nacionālā ideja parādās 19. gadsimta otrajā pusē līdz ar jaunlatviešu kustību. Pēc Latvijas Republikas neatkarības proklamēšanas “Senlatvija” iegūst arī izteiktu politisku raksturu, kļūstot par sabiedrībai nozīmīgu valsts radīšanas mītu, kurš pastāvēja arī trimdā 20. gadsimta 40.–90. gados. Kaut arī priekšstati par “Senlatviju” ir attīstījušies nacionālisma ideoloģijas ietekmē, tomēr arī marksisms-ļēņinisms līdz galam neatteicās no šīs idejas, izmantojot to savos nolūkos.

Vēstures mītu par “Senlatviju” vispārīgs raksturojums 20. gadsimta akadēmiskajā un publiskajā vidē

Parlamentārisma periodā notika valsts politikai nozīmīgu “Senlatvijas” priekšstatu ģenēze, tomēr to ideologizācija politisku mērķu sasniegšanai pastiprinājās tieši pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma un tobrīd arī sasniedza savu kulmināciju. Vēstures naratīvs kalpoja autoritārā režīma leģitīmācijai, tādējādi pamatojot galvenos Kārļa Ulmaņa varas postulātus, kas bija latviska Latvija, vienība un vadonība.⁹ Rakstītajos avotos vārdā pieminētie varoņi, piemēram, Namejs, Viestards, Lamekins un Visvaldis, tika cildināti kopā ar 1918.–1920. gada Neatkarības kara varoņiem.¹⁰ Izpratne par krusta karu laikmetu kā “brīvības cīņām” viņus idejiski padarīja par varoņiem un cīnītājiem par Latviju. Ar šiem tēliem tika saistīta Latvijas neatkarības ideja.¹¹ Jāatzīmē, ka autoritārisma posmā īpaši tika uzsvērti zemgaļu vadoņi – Viestards un Namejs, saistot viņus konkrēti ar K. Ulmaņa personību un daļēji iekļaujoties paša valstsvīra mitologizācijas procesā.¹² Starpkaru posmā par galvenajiem antagonistiem priekšplānā tika izvirzīti krustneši. Tobrīd šis tēls personificēja vācbaltiešus, tādējādi atspoguļojot starpkaru Latvijas sabiedrībā dominējošo antivācisko noskaņojumu un latviešu vērānos pret kultūrtrēģerisma idejām. Kā vienīgais protagonistis tika izvirzīts “senlatvietis” – kareivja, zemkopja un valdnieka ideāls, kā arī varonības, vīrišķības un latviskuma paraugs. Līdz ar iepriekš minētajiem zemgaļu vadoņiem svarīga loma “Senlatvijas” naratīvā visu starpkaru posmu bija latgalim Visvaldim – viņš tika postulēts kā pirmais “latviešu” kristīgais “karalis”, kurš šeit bija vēl pirms kristianizācijas.¹³

1941.–1945. gadā vācu okupācijas laikā Latvijā nevar runāt par “Senlatvijas” mitoloģizētā naratīva attīstību. Lai gan vēstures mācīšana skolās tika ģermanizēta,¹⁴

tas neatstāja paliekošu iespaidu. Savukārt trimdas latviešu skatījums uz “Senlatviju” bija identisks autoritārisma posmam, tomēr tā nozīme uz Otrā pasaules kara notikumu fona mazinājās, jo priekšā izvirzījās tobrīd aktuālāki notikumi. Trimdas autoru darbos ir izteikta tendence izcelt krievus kā otru antagonistu, personificējot tos ar slāviem un to aktivitātēm reģionā aizvēstures beigu posmā. Līdz ar Trešo atmodu 20. gadsimta 80. gadu otrajā pusē Latvijas PSR iesākās latviešu vēstures pārskatīšana un attīrīšana no marksisma-ļeņinisma ietekmes, kas kulmināciju sasniedza līdz ar valstiskās neatkarības atjaunošanu un latviešu nacionālisma atgriešanos. 20. gadsimta 90. gadu pirmajā pusē priekšplānā izvirzījās vēl starpkaru posmā aktuālās pamatnostādnes, taču diezgan ātri notika šo ideju pārveidošana un iekļaušana mūsdienu vēstures naratīvā.

Marksisma-ļeņinisma teorijas ietekmē mīts par “Senlatviju” tika saglabāts, tomēr tieši politisku un ideoloģisku apsvērumu dēļ tas vēstures naratīvā bija otršķirīgs. Padomju okupācijas laikā kā galvenais antagonists mitoloģiskajā naratīvā par Latvijas teritoriju aizvēstures beigu posmā un krusta karu laikmetā saglabājās krustneši, kas personificēja ne vien vācbaltiešus, bet arī jebkādas rietumnieciskās vai kapitālistiskās izpausmes. Lai gan marksisms-ļeņinisms nemeklēja valsts radišanas mītu aizvēsturē, jo tas būtu pretrunā ar šķiru cīņas koncepciju, ideoloģiski tas tomēr atsaucās uz aizvēstures beigu posmu kā periodu, kas daļēji leģitīmē Latvijas atrašanos PSRS sastāvā un norāda uz vēsturisko taisnīgumu padomju režīma izpratnē. Baltu un somugru etnokulturālajām grupām kā galvenajam protagonistam tika pievienots slāvīskais elements, kas bija nepieciešams padomju internacionālisma ideju uzturēšanai PSRS, kā arī krievu tautas dominances uzsvēršanai. Polockas un Pleskavas kņaziste tika aplūkotas kā valstiski veidojumi, kas gan kulturāli, gan politiski ietekmējuši baltu un somugru etnokulturālās

grupas jau kopš 10. gadsimta, kā arī atbalstījuši “senos latviešus” militāri. Tika postulēta ideja par valstiskuma pārmantošanu no Krievzemes, balstot šo faktu uz rakstītajos avotos minēto latgaļu sabiedrību meslu atkarību. Baltu un somugru etnokulturālo grupu elites pārstāvji marksisma-ļeņinisma tradīcijas ietekmē īpaši uzsvērti netika. Lai arī to vārdi ir sastopami gan historiogrāfijā, gan mācību literatūrā, tomēr tie nebija izcili varonības paraugi. To galvenā funkcija bija norādīt uz baltu un somugru etnokulturālo grupu pretestību krustnešiem, personificējot tās ar latviešiem.

Nemot vērā zināmu līdzību Latvijas un Igaunijas vēsturiskās attīstības procesā, ir interesanti aplūkot, kā krusta karu laikmets tiek skatīts Igaunijā. Saskaņā ar mitoloģizētiem priekšstatiem Latvijas teritorijā bija sākušies “700 verdzības gadi”, kuru beigās iezīmēja valstiskās neatkarības pasludināšana. Pretēji tam igauņu tradīcijā krusta karu laikmets ir uzlūkots tikai kā “brīvības cīņu” pirmais posms, kas beidzās līdz ar Indriķa hronikā aprakstītajiem notikumiem. Tam sekoja Sv. Jurģa nakts sacelšanās 14. gadsimtā un jauno laiku zemnieku nemieri, kas saskaņā ar sabiedrības priekšstatiem par vēsturi beigās sekmēja Igaunijas valstisko neatkarību 1918. gada 24. februārī. Atšķirībā no Latvijas vēstures naratīva krusta kari Igaunijā netika uzlūkoti kā zaudētais karš, kas sekmēja “verdzības gadus”, bet igauņu tautas vēsturiskajā atmiņā tie asociējās ar varonīgo pretošanos un kļuva par daļu no igauņu nacionālā mīta starpkaru posmā.¹⁵

Vēstures mīti par “Senlatvijas” vardarbīgu pakļaušanu krusta karu laikmetā: agrīnais valstiskums, “brīvības cīņas” un okupācija

Vēstures mītos par “Senlatviju” centrālā ideja ir agrīnais valstiskums aizvēstures

beigās. Nacionālisma ideoloģijai atbilstošie priekšstati par valstiskumu aizvēstures beigās ne tikai iekļāvās vēsturiskā taisnīguma koncepcijā, bet arī radīja izpratni par Latvijas valstiskuma kontinuitāti kopš aizvēstures.¹⁶ Starpkaru posmā galvenais valsts dibināšanas mīts sakņojas 1918.–1920. gada Neatkarības karā. Karstens Brigemanis (*Karsten Brüggemann*) norāda: tā pamatideja ir pārliecība, ka līdz ar šo uzvaru nācija uz visiem laikiem pierādījusi savu noturību un savas eksistences tiesības.¹⁷ Tieši šādā kontekstā tika būvēts priekšstats par valstiskumu aizvēstures beigu posmā un tika projicēts uz neatkarīgo Latviju 20. gadsimta 20.–30. gados. Caur “Senlatvijas bojāejas” prizmu tika skatīti visi notikumi latviešu vēsturē līdz pat neatkarības pasludināšanai. Beidzoties padomju okupācijai, “Senlatvijas” vietu latviešu vēstures naratīvā un kolektīvajā atmiņā ieņēma mīts par t. s. ulmaņlaikiem kā Latvijas zelta laikmetu.¹⁸

Viens no elementiem vēstures mītā par “Senlatviju” ir izpratne par agrīno valstiskumu, kas cieši saistās ar tā saucamo valsts radišanas mītu. Gan latviešu nacionālā, gan padomju historiogrāfija dažādu ideoloģisku apsvērumu dēļ izteicās par labu varas centralizācijas procesiem, kurus pārtrauca krusta kari. Starpkaru posmā nodibinātā Latvijas Republika bieži vien tika skatīta kā mantiniece mītā ietvertajai “Senlatvijas” politiskajai patstāvībai. Šāds skatījums saglabājās arī latviešu trimdas historiogrāfijā. Padomju okupācijas gados agrīnā valstiskuma jautājums noderēja kā propagandas ierocis, tomēr tajā netika likts uzsvars uz politisko neatkarību. Primāri tika uzsvērts Austrumlatvijas valstiskums, interpretējot to kā tradīciju, kas nākusi no Krievzemes,¹⁹ lai tādējādi norādītu uz seniem un draudzīgiem sakariem ar slāviem un leģitimētu Latvijas atrašanos PSRS sastāvā. Kopumā jāatzīmē, ka marksisms-ļeņinisms, konstruējot kopējo PSRS radišanas mītu, nemeklēja leģitimāciju aizvēsturē.²⁰

Priekšstati par Latvijas teritorijā dzīvojošo baltu un somugru etnokulturālo grupu apzinātu pretošanos krustnešiem, lai saglabātu valstiskumu, kultūru un reliģiju, kontekstā ar “Senlatvijas” mitoloģizāciju iekļaujas izpratnē par “brīvības cīņām” vai “neatkarības cīņām”. Aprakstot gadsimtu ilgu zemgaļu pretestību ordenim, mēdz lietot arī apzīmējumu “zemgaļu simtgadu cīņas”.²¹

Viens no jēdzieniem, kas tiek lietots, aprakstot izpratni par agrinā valstiskuma zaudēšanu, ir “okupācija”. Tas ir plaši izplatīts starpkaru akadēmiskajā un mācību literatūrā, vēlāk trimdā, kā arī padomju okupācijas sākumposmā. No klasiskās šī jēdziena definīcijas izriet, ka okupācija ir citas valsts teritorijas vai tās daļas vardarbīga ieņemšana savas augstākās valsts varas īstenošanai.²² Pirmkārt, šāda jēdziena izvēle attiecībā uz 12.–13. gadsimta norisēm norāda uz izpratni par agrīno valstiskumu, jo vardarbīgi okupēta var būt tikai politiski patstāvīga teritorija. Otrkārt, tam ir sakars ar tendenci projicēt nesenas vēstures traumatisko pieredzi uz pagātņi, veidojot sabiedrības vēstures izpratni. Tādējādi tas drīzāk saistāms ar sabiedrības izpratni par tagadni, nevis pagātņi. Skatījums uz Rietumu katoļu baznīcu un ordeni kā uz okupācijas varu ir raksturīgs nacionālajai historiogrāfijai gan pirms, gan pēc Otrā pasaules kara. Arveds Švābe vairākos 20. gadsimta 20. gadu izdevumos strikti definē krusta karotāju ienākšanu šajā teritorijā 13. gadsimtā kā okupāciju, salīdzinot, piemēram, ar 1915. gada vācu karaspēka okupācijas varu Kurzemē. Krusta karotāju okupācija, viņaprāt, noslēdzās 1561. gadā, kas tiek uzskatīts par Livonijas konfederācijas pastāvēšanas beigām.²³ Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas šis skaidrojums atgriežas līdz ar nacionālo tradīciju 90. gadu pirmajā pusē, būtiski papildinot jau radīto negatīvo vērtējumu ar jaunu pieredzi – 50 padomju okupācijas gadiem. 1992. gadā iznāca Latvijas Republikas Izglītības ministrijas apstiprinātais Teodora

Zeida sastādītais mācību līdzeklis vēstures specialitātes studentiem,²⁴ kurā 13. gadsimts tiek skatīts kā Baltijas tautu brīvības cīņu posms. Šī trīs tautu – latviešu, igauņu un lietuviešu – apvienošana ir jauna, nacionālai historiogrāfijai neraksturīga tendence, kas radusies kā padomju okupācijas radītās pieredzes rezultāts. Baltijas krusta karus par okupāciju dēvē arī padomju historiogrāfija, bet šajā gadījumā obligāti uzsverot krievu un latviešu tautu seno draudzību un kopīgo cīņu. Formāli tiek norādīts uz paralēlēm – vācu okupācijām Pirmā un Otrā pasaules kara laikā. Visagresīvāk šāda retorika izpaužas staļinisma laikā, piemēram, spilgts propagandas piemērs ir Jāņa Krastiņa raksts 1944. gadā avīzē “Cīņa”. Tajā autors uzsver abu tautu cīņu par savu neatkarību un brīvību, atzīmējot, ka 13. gadsimtā “*krievi kopā ar latviešiem varonīgi cīnījās pret vācu suņiem – bruņiniekiem, kas bija ielauzušies Baltijā, lai iegrūstu verdzībā tās tautas un lai virzītos tālāk krievu zemes iekšienē*”.²⁵ 1951. gadā T. Zeids norāda, ka krustneši 13. gadsimtā izmantoja ne vien to, ka Latvijas teritorijā “*vēl nebija noorganizēta spēcīga valsts*”, bet arī to, ka “*Krievzeme pārdzīvoja savas sadrumstalotības periodu*”, respektīvi, norādot, ka Krievzemes kņazi noteikti būtu aktīvi iesaistījušies cīņā pret krustnešiem, lai palīdzētu kaimiņu tautām, ja vien varētu.²⁶

Aprakstot krustnešus, tika uzsvērtā pagānu kristīšana “ar uguni un zobenu”, bet viņu motivācija tika skaidrota kā viennozīmīgi alkatības vadīta. Vēsturniece E. Eihmane norāda, ka šis priekšstats sakņojas vēsturiskajā anahronismā, atsakoties pieņemt attiecīgā laikmeta cilvēku motivāciju un projicējot tās vietā savu. Šis stereotips izriet arī no materiālistiskā pasaules uzskata un tendences skatīt Baltijas kristianizāciju izolēti no tendencēm Eiropā.²⁷ Starpkaru posmā Francis Balodis un Augusts Tentelis raksturoja krustnešus kā “*apšaubāmus kultūras nesējus*”.²⁸ Trimdā šis viedoklis daļēji saglabājās, piemēram, Uldis Ģermanis

zobenbrāļus raksturo kā “*varaskārus*” un “*neuzticamus*”, uzsverot kristietības sludināšanu “*ar ieroču palīdzību*”.²⁹ Arī padomju tradīcijā krusta kari bija strikti nosodāmi. Skatījums uz vāciešiem kā agresoriem tika izmantots kā svarīga ideoloģijas sastāvdaļa gan starpkaru Latvijā, gan Latvijas PSR. Tomēr ar laiku klāt nākusi arī cita interpretācija, raksturojot krustnešus un misionārus kā Rietumu kultūras nesējus. Gun- tis Zemītis norāda, ka krusta karu sekas bija tālejošākas nekā brīvības zaudēšana. 13.–14. gadsimtā formējās robeža Rietumu un pareizticības civilizācijām, kam bija paliekoša nozīme latviešu tautu vēsturiskajos likteņos. Latvijas zemju piederība Rietumu civilizācijai veidoja tās vērtības, uz kurām Latvija balstās mūsdienās.³⁰ Pēc PSRS sabrukuma Latvijas pētniekiem pavērās iespēja iepazīties ar Rietumu kolēģu atziņām. Starp tām lielu popularitāti ieguva amerikāņu politologa Semjuela Hantingtona (*Samuel Huntington*) plaši pazīstamā koncepcija par civilizāciju sadursmēm,³¹ saskaņā ar to Latvija iekļaujas pētnieka koncepcijā kā viena no robežām starp Rietumu un Austrumu civilizācijām. Tādējādi traumatiskās Otrā pasaules kara pieredzes un totalitārās padomju pagātnes iespaidā priekšplānā izvirzījās krusta karu apoloģijas tendences.

Atgriežoties pie apzīmējuma “brīvības cīņas”, attiecībā uz 13. gadsimtu jāpiebilst, ka vēsturiskās paralēles šādam apzīmējumam ir saistāmas ar 1918.–1920. gada norisēm, un to rašanās notika starpkaru posmā, bet vēlāk saglabājās trimdas un atjaunotās Latvijas Republikas literatūrā.³² Sevišķi plaši tās tika izmantotas politiskās propagandas nolūkos autoritārisma posmā. Šajā kontekstā īpaši tika izceltas atsevišķas personas un notikumi, piemēram, 1212. gadā Autīnes sacelšanās, 1236. gadā Saules kauja, 1260. gadā Durbes kauja vai arī 1290. gadā zemgaļu aiziešana uz žemaišu apdzīvotajām teritorijām. Padomju tradīcija papildus mākslīgi mēģināja

uzsvērt 1242. gada Ledus kauju kā faktoru, kas sekmēja “*Baltijas tautu atbrīvošanas cīņu pret vācu feodāļiem*”.³³ Tajā Aleksandra Ņevska (*Aleksandr Nevskij*) vadītais karaspēks sakāva Vācu ordeņa Livonijas atzaru un atguva kontroli par ordeņa iekarotajām teritorijām Pleskavā, tādējādi pieliekot punktu tālākai ordeņa ekspansijai Novgorodas un Pleskavas virzienā.³⁴ Ledus kauja padomju un arī mūsdienu Krievijā plaši izplatītajā “uzvaras kultā” tiek saistīta ar priekšstatiem par krievu tautas uzvaru Otrajā pasaules karā un ar nacisma sagrāvi.³⁵ Šāds skatījums ir pārspīlēts un drīzāk uzlūkojams kā nodeva valsts ideoloģijai. Ledus kauja ir būtiska krievu tautas kolektīvās atmiņas sastāvdaļa, kuru tika mēģināts mākslīgi iekļaut arī latviešu kolektīvās atmiņas kontekstā.

Nacionālā historiogrāfija ir izteikti orientēta uz savas nācijas, šajā gadījumā – latviešu, vēsturi, līdz ar to, runājot par 13. gadsimta militārajām aktivitātēm, protagonistu ir tikai Latvijas teritorijā dzīvojošās baltu un somugru etnokulturālās grupas. Savukārt marksisma-ļeņinisma historiogrāfija pievieno šim skatījumam sev raksturīgo tautu draudzības elementu, piemēram, T. Zeids runā par krievu, latviešu un igauņu kopīgām cīņām.³⁶ Šāds viedoklis pastāv visu padomju okupācijas posmu un ir drīzāk uzskatāms par nodevu valdošai ideoloģijai, jo orientācija uz vietējo iedzīvotāju lomu palika nemainīga. Jāatzīmē arī tas, ka nacionālisma kontekstā tika uzsvērts pretestības elements kā tāds, bet marksisma-ļeņinisma galvenais akcents bija uz pretestību tieši Rietumu ietekmēm, piemēram, Harijs Moora (*Harri Moora*) min, ka atkarība no krievu kņaziem nebija smags slogs salīdzinājumā ar krustnešu uzlikto slogu.³⁷ Nacionālajā historiogrāfijā mīts par “brīvības cīņām” tiek izmantots kā latviešu tautu vienojošs varonības paraugs, taču padomju tradīcijā baltu un somugru pretestības izpausmes ir arguments par labu šķiru

cīņas un sociālās nevienlīdzības pastāvēšanai, saglabājot krustnešus kā antagonista tēlu. Marksisma-ļeņinisma historiogrāfija par 13. gadsimta notikumiem kā cīņām par brīvību runā kontekstā ar teoriju par zemnieku šķiras ekspluatāciju, piemēram, T. Zeids 1951. gadā, aprakstot feodālismu Livonijā, kā trešo iemeslu krustnešu iebrukumam pēc tirdzniecības ceļu un jaunu teritoriju ieguvumiem min “zemnieku nodevas” un “zemnieku ekspluatāciju”.³⁸ “Nodevu un kļaušu jūgs”, viņaprāt, bija iemesls tā saucamās zemnieku šķiras “brīvības cīņām” pret “vācu feodāļiem” un “protests pret iesaistīšanu smagajā dzimtbūšanas jūgā”.³⁹ Uzsvars uz zemnieku stāvokli ir viens no marksisma-ļeņinisma vēstures naratīva pamatiem. T. Zeids izšķir divas pretestības metodes – kristietības “nomazgāšanu” un bruņotu cīņu. Brīvības cīņas zemniekiem beidzās ar sakāvi, tomēr tās “ļāva aizkavēt pārāk straujo zemnieku ekspluatācijas pieaugumu”. Zemgaļu izceļošanu 1290. gadā T. Zeids nosauc par “lielāko zemnieku izceļošanas kustību senākā Latvijas vēsturē, kas ieveda plašo zemnieku kustību turpmākajos gadsimtos”.⁴⁰

Vēstures mīti par “Senlatvijas” vardarbīgu pakļaušanu krusta karu laikmetā: zemgaļu etnokulturālās grupas piemērs

Visplašāk mitoloģizēto naratīvu par vardarbīgu pakļaušanu un 13. gadsimta “brīvības cīņām” parāda zemgaļu etnokulturālās grupas piemērs. 1925. gadā A. Švābe laikposmu no 1187. gada līdz 1290. gadam definēja kā “Zemgales cīņas par patstāvību”, jau norādot nevis uz zemgaļiem kā kopienai, bet Zemgali kā patstāvīgu teritoriju. “Zemgaļi kā varoņi cīnījās simts gadus no vietas”, raksta A. Švābe, tomēr viņa tekstā nekur neparādās tiešu analogiju meklējumi ar 1918.–1920. gada Neatkarības karu. Vēlākos autora darbos

ir sastopams apzīmējums “zemgaļu brīvības cīņas”.⁴¹ Antona Birkerta sastādītajā mācību grāmatā minēts: “*Simts gadu no vietas nepagāja gandrīz neviens gads, kad nenotika karš starp zemgaliešiem un bruņiniekiem.*”⁴² Šādu viedokli par zemgaļu “brīvības” jeb “neatkarības cīņām” plaši pauda Pēteris Dreimanis⁴³ un Kārlis Lejnieks,⁴⁴ tas tika atspoguļots skolu mācību literatūrā. Arī trimdā tās tika īpaši atzīmētas, piemēram, Edgara Dunsdorfa darbos,⁴⁵ tomēr citu vēsturnieku publikācijās vārdu salikums “brīvības cīņas” nefigurē, tātad kopumā šāda izpratne bija ļoti izteikta publiskajā, bet ne akadēmiskajā vidē. Jāatzīmē, ka mītam par zemgaļu “brīvības cīņām” ir arī noteikta didaktiskā nozīme: “*Latvju tautai vienmēr jāpatur piemiņā Zemgales varonīgās cīņas par savu patstāvību,*” rakstīja A. Švābe.⁴⁶

Gan nacionālisma, gan marksisma-ļeņinisma izpratnē punkts brīvības cīņām tika pielikts 1290. gadā, kad notika zemgaļu aiziešana uz Lietuvu, nodedzinot Sidrabeni.⁴⁷ Līdz ar šiem notikumiem tiek norādīts uz zemgaļu teritoriju pilnīgu pakļaušanu.⁴⁸ Šī epizode ir pieminēta Atskaņu hronikā⁴⁹ saistībā ar 1289.–1290. gada notikumiem, kad ordeņbrāļi divas reizes neveiksmīgi mēģināja ieņemt Sidrabeni. Nespēdami atvairīt uzbrukumus, zemgaļi devās uz žemaišu apdzīvotajām teritorijām un Sidrabeni nodedzināja. Šādam naratīvam bija politiska un didaktiska nozīme, zemgaļu nepakļaušanos projicējot uz latviešiem kā modernu nāciju. Daži pētnieki apgalvo, ka pēc 1290. gada šī vieta apdzīvota netika, taču lietuviešu arheologs Ernests Vasiļausks (*Ernestas Vasiliauskas*), atsaucoties uz savrupatradumiem, norāda, ka daļa iedzīvotāju palika Kalneles apkārtnē. Ņemot vērā Sidrabenes stratēģiski izdevīgo stāvokli, tur 14. gadsimtā, iespējams, bijusi lietuviešu nocietināta apdzīvota vieta. E. Vasiļausks, balstoties uz arheoloģijas, vēstures un valodniecības materiāliem, uzskata, ka Sidrabene ir bijusi atsevišķa zemgaļu “zeme”.⁵⁰

Mītā par Baltijas etnokulturālo grupu kopīgām “brīvības cīņām” iekļaujas priekšstatī par baltu etnokulturālo grupu vienotību. Tika norādīts, ka pretestību krustnešiem motivēja nacionālās kopības izjūta, piemēram, Valdemārs Ģinters raksta, ka “*vācu bruņinieki senā Latvijā sastapa ieroču un kara tehnikā augstvērtīgu pretinieku, kura cīņas sabiedrotie ir kvēla dzimtenes un brīvības mīlestība*”.⁵¹ Daļēji izsekojama tendence neuzsvērt baltu un somugru etnokulturālo grupu savstarpējos konfliktus, jo tie neiekļāvās nedz ideoloģijā, nedz arī latviešu kolektīvajā atmiņā. Arī jēdziens “senlatvieši” vai “senie latvieši” kā visu baltu etnokulturālo grupu kopīgais apzīmētājs iederas šajā izpratnē. Padomju okupācijas laikā dažādu etnokulturālo grupu konflikti tika traktēti saskaņā ar ideoloģiju – no ekonomiskā un sociālā viedokļa. Tajā pašā laikā pastāvēja plaši izplatīts viedoklis par to, ka Latvijas teritorijas un latviešu tautas traģiskā vēsture, ar ko saprotami t. s. “700 verdzības gadi” un vēlāk 20. gadsimta notikumi, būtu novērsta, ja aizvēstures beigu posmā baltu un Baltijas somu etnokulturālās grupas nebūtu sadrumstalotas. Autoritārisma laikā vietējo etnokulturālo grupu pakļaušana tika izmantota kā uzskatāms piemērs tam, ka bez stipra vadoņa un tautas vienības nav gūstami panākumi,⁵² piemēram, Aleksandrs Grīns tieši norādīja uz vienotu vadoņu trūkumu kā faktoru, kas lielā mērā noveda pie “Senlatvijas” pakļaušanas.⁵³ Arī šī koncepcija tika pārmantota trimdas tradīcijā, ko, piemēram, labi ilustrē 1988. gadā presē publicētais viedoklis: ja baltu un somugru etnokulturālās grupas “*būtu apvienojušās, nevis dzīvojušās savstarpējās ķildās un naidā*”, tās nebūtu iekarojuši krustneši.⁵⁴ Tādējādi latvieši trimdā ar šo piemēru tika mudināti mācīties no vēstures, nešķelties un vienoties, dzīvot satīcīgi.

Spilgts piemērs mītam par etnokulturālo grupu vienotību un kopības izjūtu 13. gadsimtā ir izpratne par Saules kaujas

notikumiem un tās mitoloģizācija. Mītiskie priekšstati ir definējami šādi: 1236. gadā Saules kauja kā etnisku motīvu vadīts pasākums – lietuviešu un latviešu kopīgā cīņa pret iebrucējiem un par savu brīvību. Par kaujas notikumiem pamatā vēsta Atskaņu hronika⁵⁵ un Vartbergas Hermaņa hronika.⁵⁶ Tajās minēts, ka 1236. gada rudenī Zobenbrāļu ordenis ar mestru Folkvīnu (*Volkewin*) priekšgalā, papildināts ar krustnešiem no Rietumeiropas un ar sabiedroto karaspēku – krievu karadraudzi no Pleskavas, pakļautajiem libiešiem, igauņiem un latgaļiem –, iebruka žemaišu apdzīvotajā teritorijā. To pamatīgi izpostot un izlaupot, karaspēks devās atpakaļ uz Rīgu caur Sauli, kur tiem ceļu nogriezta žemaišu karaspēks. Zobenbrāļi neuzsāka kauju pirmie un iekārtojās uz nakšņošanu, bet žemaiši izmantoja izdevību uzbrukt. Vartbergas Hermaņa hronikā Saules kauja ir datēta visai konkrēti ar 1236. gada Maurīcija dienu, tātad 22. septembri. Kaujas iznākums Zobenbrāļu ordenim bija graujošs, un rezultātā tas tika likvidēts. Kā galvenais faktors, kas ietekmēja kaujas iznākumu, hronikās norādīti dabas apstākļi – purvainas apvidus. Tie krustneši, kas palika dzīvi kaujā, atkāpās Rīgas virzienā, bet pa ceļam tos sakāva zemgaļi. Hronikas vēsta par 48 kritušajiem ordeņbrāļiem, kuru starpā bija arī ordeņmestrs Folkvīns, tomēr šis ziņas ir vērtējamas kritiski un vēsturniekiem nav vienota viedokļa par aptuveno kaujas dalībnieku skaitu.

Latvijā mīts par Saules kauju pamatā tika būvēts uz trim atziņām. Pirmkārt, mītā uzsvērts zemgaļu fundamentālais ieguldījums. Avotos trūkst ziņu ne tikai par zemgaļu skaitu, bet arī par to lomu kaujā. Atskaņu hronikā ir teikts, ka zemgaļi sakāva to krustnešu karaspēka daļu, kas atkāpās caur viņu zemēm,⁵⁷ bet nekur nav teikts, ka zemgaļi ņemtu tiešu dalību pašā kaujā. Jāatzīmē, ka epizode ar Saules kauju ir tikai viens no piemēriem argumentācijai, kas tiek izmantota, lai atbalstītu

konceptiju par apzinātu kopīgu Baltijas etnokulturālu grupu cīņu pret krustnešiem. Otrkārt, mītu stipri ir ietekmējusi etnisko kategoriju piemērošana aplūkotajam laikposmam. 13. gadsimtā latviešu etnoss vēl nebija konsolidējies. Ignorējot šo faktu, jau kopš starpkaru posma tika norādīts uz Saules kaujas nozīmi un runāts par latviešu, lietuviešu un igauņu kopību. Igaunī kaujā piedalījušies kopā ar zobenbrāļiem, bet zemgaļi, kuri, kā izriet no mīta, piedalījās Saules kaujā kopā ar žemaišiem, ir uzskatāmi tikai par vienu no vairākām etnokulturālām grupām, kas tikai Livonijas laikā saplūda latviešu etnosā. Savukārt žemaiši ir tikai daļa no etnokulturālām grupām, uz kuru pamata izveidojās lietuviešu tauta. Turklāt rakstītie avoti vēsta, ka kopā ar Zobenbrāļu ordeni kaujā piedalījās arī citi balti – latgaļi, līdz ar to šeit nevar runāt par baltu vienotību un, jo vairāk, par vienotu militāru, etnisku, politisku vai pat ekonomisku mērķu sasniegšanu. Jāatzīmē, ka, veidojot naratīvu par Saules kaujas norisi, Pleskavas krievu dalība kaujā bieži vien tiek ignorēta. Saules kauja ir tikai viens no visiem krusta kara laikmeta militāriem konfliktiem Baltijā, kur cīnijās nevis vācieši pret latviešiem, igauņiem vai lietuviešiem, bet gan vietējās baltu un somugru etnokulturālās grupas savā starpā. Pieturoties pie izteikta antagonisma koncepta, par to bieži aizmirst. Treškārt, visa 20. gadsimta garumā arī politisku un ideoloģisku motīvu ietekmē mainījās izpratne par kaujas norises vietu. Ir pastāvējušas divas vadošās hipotēzes. Pirmā kā Saules kaujas vietu norāda Jauņūnu (*Jauņūnai*) ciema apkārtni pie Mūsas upes Lietuvā netālu no Šauļiem. Otrā hipotēze Saules kaujas vietu lokalizē Latvijas teritorijā – Bauskas novada Vecsaules pagasta Čapānu māju robežās. Kopš Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas eksistē vairāk vai mazāk vienots priekšstats par kaujas vietas lokalizāciju Lietuvā. Vairākās starpkaru mācību

grāmatās, pieņemot to kā vienīgo pareizo variantu, norādīts uz Bauskas apkārtni kā kaujas vietu, piemēram, A. Birkerta mācību grāmatā,⁵⁸ līdz ar to šāds viedoklis saglabājās arī trimdā.⁵⁹ 1987. gadā varbūtējo kaujas vietu Jauņūnu apkārtnē pat iekļāva Lietuvas PSR republikas nozīmes pieminekļu sarakstā, bet 1996.–1997. gada arheoloģisko izrakumu gaitā tur tika atklāti arī apbedījumi, kuri potenciāli var būt saistīti ar kaujas vietu.⁶⁰ Lietuvā kopš 1996. gada līdz pat mūsdienām noris Saules kaujas memoriāla celtniecība, kurā finansiāli iesaistījās arī Latvija. Memoriāls ir ne tikai piemiņas vieta par godu kaujai, bet arī centrālā vieta jaunu svētku – Baltu vienības dienas – svinībām.

Līdz ar Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu mīts par latviešu un lietuviešu cīņām par brīvību un pret krustnešiem Saules kaujā tika pacelts jaunā līmenī, iedibinot ikgadēju svētku tradīciju. Ideja par tādu nepieciešamību radās, domājams, 20. gadsimta 90. gadu pirmajā pusē⁶¹ līdz ar Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu, bet jau 2000. gada 18. maijā Latvijas un Lietuvas parlaments pieņēma lēmumu par 22. septembra kā Baltu vienības dienas iekļaušanu oficiālo svinamo dienu skaitā, lai veicinātu etniskās brālības sajūtas un abu valstu politiskās vienības stiprināšanu.⁶² Saeimas plenārsēdes stenogrammā ir ļoti precīzi atspoguļots, ka nav nozīmes, kur lokalizējama vēsturiskā Saules kaujas vieta – Latvijas vai Lietuvas teritorijā, bet svarīga ir apziņa par abu tautu vienību un izsenu draudzību, kurai tiek meklēts apstiprinājums vēsturē. Izteikti politiski nepieciešamu svētku vēsturiskais fons ir balstīts uz mītiskajiem priekšstatiem par baltu un somugru etnokulturālo grupu kopīgām “brīvības cīņām” 13. gadsimtā un neatspoguļo 1236. gada vēstures procesus.⁶³

Saules kauju starpkaru tradīcijā definē kā vislielāko krustnešu militāro neveiksmi Livonijā 13. gadsimtā, un tās lielā nozīme

tiek uzsvēta joprojām. Tā ir arī būtiska lietuviešu kolektīvās atmiņas sastāvdaļa. 1936. gadā Lietuvā norisinājās plašas kaujas 700 gadu jubilejas svinības, kurās prezidents Antans Smetona (*Antanas Smetona*) savā oficiālajā uzrunā par godu atcerei izteicās: “*Ja Lietuva senatnē nebūtu bijusi stipra valsts un nebūtu atsitusi ordeņa un tā talcinieku uzbrukumus, tad diezin vai Baltijas tautas būtu līdz šim palikušas un diezin vai tās tagad būtu nodibinājušas patstāvīgas valstis.*”⁶⁴ Šāds viedoklis par kaujas nozīmi bija arī Latvijā, piemēram:

“*Saules kauja uzskatāma kā zemgaļu un leišu varonības spilgtākais izpaudums, kā pierādījums tam, ka tikai vienoti spēki zem vienas gribas vadības spēj veikt lielus darbus, gūt lielas uzvaras, neskatoties uz pretinieka tehnisku pārkāpumu un lielāku kara mākslas prasmi. Ja Baltijas jūras austrumu piekrastes tautās vienmēr valdīs šāds vienprātības gars, kādu parādīja zemgaļi un leiši kaujā pie Saules pirms 700 gadiem, tad varam būt droši par savu nākotni.*”⁶⁵

Saules kauja labi iederējās kontekstā ar K. Ulmaņa īstenoto vadonības ideoloģiju. “*Mūsu Vadonis kopā ar leišu un igauņu tautu vadoņiem nes tālāk Saules kaujas uzvaras karogu*” teikts vienā no “Zemgales Balss” rakstiem.⁶⁶ Saules kaujas mitoloģizācija ir kā piemērs selektīvai faktu atlasei un politizētai interpretācijai. Avotu ziņu interpretācija kopā ar politisku nepieciešamību radīja paliekošu mītu. Baltu vienības diena, kas varētu noderēt par jaunradītas tradīcijas paraugu, diez vai ieņems svarīgu vietu sabiedrības apziņā. Par to liecina gan pretrunas pašā Saules kaujas vēsturē, gan mūsdienu lietuviešu kolektīvās atmiņas īpatnības. Tomēr jāatzīst, ka krietni lielāks potenciāls kļūt par latviešus vienojošu mītu būtu 1260. gada Durbes kaujai, kurā, pēc rakstīto avotu ziņām, Baltijas etnokulturālās grupas, uz kuru pamata vēlāk izveidojās

latviešu, lietuviešu un igauņu tauta, stājās preti Vācu ordeņa Livonijas atzaram.

Secinājumi

Kopumā 20. gadsimtā akadēmiskajā un publiskajā vidē izpratni par “Senlatvijas” vardarbīgu pakļaušanu krusta karu laikmetā raksturo daudzi anahronismi, izteikts antagonisms, kā arī vēsturiskā taisnīguma un tautas īpašā ceļa idejas. Priekšstatiem par 13. gadsimtā Latvijas teritorijā dzīvojošo etnokulturālo grupu vienotu un apzinātu pretošanos krustnešiem, lai saglabātu valstiskumu, kultūru un reliģiju, ir bijusi politiska un didaktiska nozīme. Nacionālisms glorificēja 13. gadsimta militārās sadursmes, piemēram, 1236. gada Saules kauju, radot priekšstatus par baltu un somugru etnokulturālo grupu konsolidāciju kopīgu etnisko vai nacionālo mērķu sasniegšanai. Šis skatījums, kaut arī vēsturiski nekorekts, tomēr ir uzlūkojams kā 20. gadsimta latviešu sabiedrības projekcija uz nozīmīgiem nesenās pagātnes notikumiem – 1918.–1920. gada Neatkarības karu. Šādā veidā tika meklēts izskaidrojums tagadnei, ar aizvēstures interpretācijas starpniecību leģitimējot Latvijas valstiskumu, piemēram, zemgaļu konfliktus ar vācu ordeni 13. gadsimtā saucot par “brīvības cīņām”. Kaut arī Baltijas kristianizācija un ar to saistītie notikumi pamatā tika definēti kā “krustnešu agresija”, tomēr trimdas latviešu skatījumā slāvu aktivitātes Austrumlatvijā un latgaļu meslu atkarība tika traktēta kā izsenas krievu agresijas izpausmes, kas kulminēja 20. gadsimta 40. gados. Tādējādi uz 13. gadsimta norisēm tika attiecināta jaunāko laiku traumatiskā pieredze. Savukārt padomju okupācijas gados agrīnā valstiskuma jautājums noderēja kā propagandas ierocis, neliekot uzsvāru uz Latvijas teritorijas politisku neatkarību. Primāri tika uzsvērts Austrumlatvijas valstiskums, interpretējot to kā

tradīciju, kas nākusi no Krievzemes, lai tādējādi norādītu uz seniem un draudzīgiem sakariem ar slāviem un leģitimētu Latvijas atrašanos PSRS sastāvā. Padomju tradīcijā

tika paustas idejas, ka tad, ja Krievzeme neatrastos sadrumstalotības stāvoklī un ja nebūtu mongoļu iebrukuma, slāvi noteikti būtu palīdzējuši atsist “krustnešu agresiju”.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Raksta pamatā ir autorei maģistra darbs “Vēstures mītu par “Senlatviju” veidošanās un attīstība 20. gadsimtā” (Latvijas Universitāte, 2018), darba zinātniskais vadītājs: asociētais profesors Andris Šnē.
- ² ROLĀNS BARTS. Mītoloģijas. Rīga 2010, 213. lpp.
- ³ GUNTIS ZEMĪTIS. Agrīnā valstiskuma veidošanās problemātika Latvijas teritorijā. In: TĀLAVS JUNDZIS, GUNTIS ZEMĪTIS (red.). Latvieši un Latvija. 2. sēj. Rīga 2013, 50. lpp.
- ⁴ JĀNIS KRĒSLIŅŠ. Mīti par latviešu un Latvijas vēsturi un piezīmes par tā dēvēto Latvijas tēla jautājumu. Pieejams: http://jaunagaita.net/jg213/JG213_Kreslins.html (skatīts 04.04.2019.).
- ⁵ EVA EIHMANE. Līvzemes kristianizācijas periods kā bāze paliekošiem mītiem. In: KASPARS ZELLIS (sast.). Mīti Latvijas vēsturē. Rīga 2006, 15. lpp.
- ⁶ SVETLANA RYZHAKOVA. Historica Lettica: Nacional'naja istorija i jetnicheskaja identichnost'. O nekotoryh osobennostjah konstruirovaniya i kul'turnogo referirovaniya proshlogo latyshej. Moskva 2010, s 169.
- ⁷ PIERRE NORA. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. In: Memory and History Representations 1989 (Spring), Nr. 26, pp. 7–24.
- ⁸ 1796. gadā iznākušais darbs “Latvieši” iekļauj nodaļu ar isu latviešu vēstures attēlojumu. G. Merķelis min, ka “divpadsmitā gadsimteņa sākumā latvieši un igauņi jau stāvējuši uz augstākas izglītības pakāpes nekā ģermāņi tai laikā, kad tie karoja ar Cēzaru”, tādējādi pretnostatot latviešus tālaika izpratnē barbariskajām ģermāņu ciltīm. Autors uzskata, ka latviešu un igauņu tautas “atradušās taisni uz robežas, no kuras tās varētu sākt ceļu uz augstāku kultūru, ja kāda cita tauta sniegtu tiem roku draudzīgā satiksmē”. Viņaprāt, ja nenotiktu piespiedu vardarbīgā kristianizācija un latvieši “būtu atstāti pašu ziņā”, tiem būtu svarīga loma politikā un zinātnē. Sk.: GARLĪBS MERĶELIS. Latvieši sevišķi Vidzemē. Filozofiskā gadsimteņa beigās. Rīga 1978, 21.–22. lpp.
- ⁹ Sikāk par autoritārā režīma ietekmi uz vēstures pētniecību sk.: ILGVARS BUTULIS. Kārļa Ulmaņa autoritārās ideoloģijas ietekme uz Latvijas vēstures pētīšanu. In: Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki 2001, Nr. 2, 59.–63. lpp.
- ¹⁰ Indriķa hronikā, Atskaņu hronikā, Vartbergas Hermana hronikā, kā arī 13. gadsimta dokumentos pieminētie vadonības sabiedrību elitēm piederošie indivīdi tika padarīti par vēstures mītu daļu, kļūstot par Latvijas un latviešu vēstures varoņiem. Šādi varoņi ir raksturīgi visām nacionālajām mītoloģijām, piemēram, Vercingetoriks Francijā vai Aleksandrs Ņevskis Krievijā. Latvijas gadījumā šāda tipa nacionālos varoņus bieži mēdz dēvēt par “senlatviešu vadoņiem”. Nacionālajā historiogrāfijā ir sastopami dažādi apzīmējumi – “karalis”, “ķēniņš”, “vecākais”, “virsaitis”, “vadonis”, “valdnieks”, “kungs”, “pilskungs” “lielkungs”. Visi šie apzīmējumi radās, pārtulkojot vai pielāgojot avotos minētos jēdzienus. Padomju historiogrāfija papildus lieto marksismam-ļēņinismam raksturīgu jēdzienu “feodāls”, aplūkojot vēlā dzelzs laikmeta Latvijas teritoriju kā vietu, kur Centrāleiropai raksturīgās feodālās attiecības parādās vēl pirms krustnešu ienākšanas.
- ¹¹ Piemēram, A. RUDZIS. 18. novembra diena. In: Bavārijas Latviešu Vēstnesis, 17.11.1945., 3. lpp.
- ¹² BUTULIS, Kārļa Ulmaņa autoritārās ideoloģijas ietekme uz Latvijas vēstures pētīšanu, 60. lpp.
- ¹³ Piemēram, 1940. gadā apkopojot rakstīto avotu ziņas par izrakumu rezultātiem Jersikas pilskalnā, Francis Balodis apraksta Jersiku 13. gadsimta sākumā, lielu daļu apcerējuma veltot tieši Visvalža personībai. Pirmkārt, grāmata ir veltīta “Latvijas karaļa, Jersikas kunga Visvalža piemiņai”. Otrkārt, Visvaldis aprakstīts kā “izcils patriots”, “tālredzīgs diplomāts”, “patstāvīgas latviešu valsts aizstāvis un līdz ar to vāciešu “impērijas” ienaidnieks”. Sikāk sk.: FRANCIS BALODIS. Jersika un tai 1939. gadā izdarītie izrakumi. Rīga 1940, 8.–10. lpp.

- ¹⁴ Piemēram, vācu okupācijas apstākļos skolas programma 5. klasei paredzēja vairākas stundas veltīt “senlatviešiem”, iekļaujot jautājumus par indoģermāņu etnoģenēzi, “senlatviešu” materiālo kultūru un sadzīvi, reliģiju, valstiskumu, sakariem ar skandināviem un, visbeidzot, vācu varas nostiprināšanos. Jāatzīmē, ka pēdējam jautājumam tika veltīts salīdzinoši lielāks stundu skaits. Jautājumam par “senlatviešu valdniekiem” un valstiskumam kopumā tika veltīta viena mācību stunda, taču krusta karu laikmets kopumā aizņēma sešas stundas. Sk.: MĀRTIŅŠ GAIDE. Mācības vielas sadalījums. In: Izglītības Mēnešraksts 1943, Nr. 10, 233.–245. lpp.
- ¹⁵ LINDA KALJUNDI, KASPARS KĻAVIŅŠ. The Chronicler and the Modern World: Henry of Livonia and the Baltic Crusades in the Enlightenment and National Traditions. In: CARSTEN JENSEN, LINDA KALJUNDI, MAREK TAMM (ed.). *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier: A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia*. Farnham, Burlington 2011, pp. 409–445, here p. 434; CARSTEN JENSEN. Remembering the Crusades in Latvia and Estonia. In: MEGAN CASSIDY-WELCH (ed.). *Remembering the Crusades and Crusading*. London, New York 2017, pp. 231–246.
- ¹⁶ Agrīnā valstiskuma jautājums vēlajā dzelzs laikmetā aizvēstures historiogrāfijā radīja virkni dažādu interpretāciju un jēdzienu. Gan akadēmiskajā, gan populārzinātniskajā literatūrā visbiežāk sastopami ir jēdzieni “valstis”, “valstiņas”, “senvalstis”, “pilsnovadu apvienības”, “zemes”, “valstiskie veidojumi”, “agrīnās valstis” un “protovalstis”. Ņemot vērā mūsdienās pieejamos avotus un teorijas, būtu aplami runāt par agrīno valstiskumu un varas centralizāciju baltu un somugru etnokulturālo grupu apdzīvotajās teritorijās. Ir kļūdaini uzlūkot valsti kā ikvienas sabiedrības obligāto attīstības mērķi. Situācija drīzāk ir bijusi pretēja – vadonība aplūkotajā laikposmā saglabājās kā alternatīva varas centralizācijai. Sīkāk sk.: ANDRIS ŠNĒ. Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās. Rīga 2002, 364. lpp.
- ¹⁷ KARSTENS BRIGEMANIS. Vēstures zinātne un Baltijas “neatkarības kari”: meklējot jaunus pētniecības dienaskārtību. In: JĀNIS BĒRZIŅŠ (atb. red.). *Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija*. Starptautiska konference 2008, 13.–14. novembris. Rīga 2010, 95.–101. lpp., šeit 95. lpp.
- ¹⁸ Sīkāk sk.: ILZE BOLDĀNE. “Labo Ulmaņlaiku” mīta vitalitāte Latvijas iedzīvotāju apziņā. In: ZELLIS, Mīti Latvijas vēsturē, 65.–72. lpp.
- ¹⁹ Piemēram, VERONIKA KANALE, MARGERS STEPĒRMANIS. *Istorija Latvijā SSR*. Rīga 1974, s. 16–17.
- ²⁰ Atsevišķos gadījumos aizvēsturē tika meklētas etniskas saknes, spekulējot ar t. s. arheoloģiskajām kultūrām un jaunāko laiku tautu etnisko piederību, tomēr valsts radīšanas mīts ir konkrēti saistāms ar 1917. gada Oktobra revolūcijas notikumiem un tiem sekojošo Krievijas pilsoņu karu. Padomju Latvijas gadījumā vēstures notikumi tika izkropļoti ideoloģisku apsvērumu dēļ, radot priekšstatus par Latvijas un latviešu brīvprātīgu pievienošanu PSRS 1940. gadā, kā arī atsevišķos gadījumos meklējot Latvijas PSR pirmsākumus 1919. gadā, kad uz isu laiku Latvijas teritorijā tika nodibināta padomju vara ar Pēteri Stučku priekšgalā.
- ²¹ Šāds jēdziens ir sastopams vēl pirms Pirmā pasaules kara, piemēram, Jānis Krodznieks-Krīgers min “*Zemgaliešu simtgadu ciņas par patstāvību*”. Sk.: JĀNIS KRODZNIEKS. *Iz Baltijas vēstures*. Rīga 1912, 39.–98. lpp.
- ²² MIKĒLIS AŠMANIS. *Politikas terminu vārdnīca*. Rīga 1999, 85. lpp.
- ²³ Piemēram, ARVEDS ŠVĀBE. *Latvijas vēsture*. 1. daļa. Rīga 1990, 98. lpp.
- ²⁴ TEODORS ZEIDS. Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti līdz 1800. gadam: mācību līdzeklis vēstures specialitātes studentiem. Rīga 1992, 42.–44. lpp.
- ²⁵ JĀNIS KRASIŅŠ. Latvju tautas draudzība ar lielo krievu tautu. In: *Ciņa*, 01.08.1944., 2. lpp.
- ²⁶ TEODORS ZEIDS. *Feodālisms Livonijā*. Rīga 1951, 79. lpp.
- ²⁷ EIHMANE, *Līvzemes kristianizācijas periods kā bāze paliekošiem mītiem*, 16.–17. lpp.
- ²⁸ FRANCIS BALODIS, AUGUSTS TENDELIS (red.). *Latviešu vēsture*. 1. sēj. Rīga 1938, 15. lpp.
- ²⁹ ULDIS ĢĒRMANIS. *Latviešu tautas piedzīvojumi*. 1. sēj. Rīga 1990, 67., 79. lpp.
- ³⁰ GUNTIS ZEMĪTIS. Valstiskuma attīstība Latvijas teritorijā no vissenākajiem laikiem līdz valsts dibināšanai 1918. gada 18. novembrī. In: *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* 2014, Nr. 3, 170.–184. lpp., šeit 180.–181. lpp.

- ³¹ SAMUEL HUNTINGTON. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York 1996, 353 p.
- ³² Piemēram, ODISEJS KOSTANDA (red.). Latvijas vēsture. Rīga 1992, 24. lpp.
- ³³ ALEKSANDRS DRĪZULIS (red.). Latvijas PSR vēsture: no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām. 1. sēj. Rīga 1986, 42. lpp.
- ³⁴ DENIS HRUSTALEV. Severnye krestonoscy. Rus' v bor'be za sfery vlijanija v Vostočnoj Pribaltike XII-XIII vv, T. 2. Sankt-Peterburg 2009, s 197.
- ³⁵ Sikāk. sk.: FRIT'OF BEN'JAMIN SHENK. Aleksandr Nevskij v russkoj kul'turnoj pamjati: svjatoj, pravitel', nacional'nyj geroj (1263–2000). Moskva 2007, s. 592.
- ³⁶ ZEIDS, Feodālisms Livonijā, 76. lpp.
- ³⁷ HARIJS MOORA. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīga 1952, 123. lpp.
- ³⁸ ZEIDS, Feodālisms Livonijā, 74.–79. lpp.
- ³⁹ Ibidem.
- ⁴⁰ Ibidem, 76., 78.–79. lpp.
- ⁴¹ Piemēram, ARVEDS ŠVĀBE. Straumes un avoti. 1. sēj. Rīga 1938, 408 lpp.; ARVEDS ŠVĀBE. Straumes un avoti. 2. sēj. Rīga 1940, 415 lpp.
- ⁴² ANTONS BIRKERTS. Latvijas vēsture. Pamatskolas kurss. Rīga 1926, 46. lpp.
- ⁴³ PĒTERIS DREIMANIS. Senlatvijas politiskā iekārta un zemgaļu simtgadu ciņas. Jelgava 1935, 24 lpp.
- ⁴⁴ KĀRLIS LEJINIEKS. Saules kaujas varoņi. Rīga 1936, 96 lpp.
- ⁴⁵ EDGARS DUNSDORFS. Mūžīgais latviešu karavīrs. Melburna 1967, 74. lpp.
- ⁴⁶ ŠVĀBE, Latvijas vēsture, 101. lpp.
- ⁴⁷ Rakstā lietots Latvijas historiogrāfijai raksturīgs no Atskaņu hronikas aizgūts latviskots apzīmējums “Sidrabene”. Vairākums pētnieku to lokalizē Ziemeļlietuvā, tagadējās Kalneles (*Kalnelis*) ciematā, 3 km no Joniškiem. Sikāk sk.: ERNESTS VASIĻAUSKS. Jaunākie pētījumi Sidrabenes (Kalnjeles) arheoloģiskajos pieminekļos. In: RITVARIS RITUMS (sast.). Pētījumi zemgaļu senatnē. Rīga 2004, 103.–126. lpp.
- ⁴⁸ Piemēram, DRĪZULIS, Latvijas PSR vēsture, 43. lpp.
- ⁴⁹ Atskaņu hronika (turpmāk – AH). No vidusaugšvācu val. atdzejojis V. Bisenieks, Ē. Mugurēviča priekšvārds, Ē. Mugurēviča un K. Kļaviņa komentāri. Rīga 1998, 11210.–11312. rinda.
- ⁵⁰ VASIĻAUSKS, Jaunākie pētījumi Sidrabenes (Kalnjeles) arheoloģiskajos pieminekļos, 115.–116. lpp.
- ⁵¹ VALDEMĀRS ĢINTERS. Senlatviešu pilis. Rīga 1937, 3. lpp.
- ⁵² BUTULIS, Kārļa Ulmaņa autoritārās ideoloģijas ietekme uz Latvijas vēstures pētīšanu, 61. lpp.
- ⁵³ ALEKSANDRS GRĪNS. Latvijas vēsture pamatskolām. Rīga 1939, 76.–77. lpp.
- ⁵⁴ KĀRLIS ZVEJNIEKS. Hanibal ad portas! In: Laiks, 27.07.1988., 8. lpp.
- ⁵⁵ AH, 1900.–1960. rinda.
- ⁵⁶ Vartberges Hermaņa Livonijas hronika. No latīņu valodas tulkoja, priekšvārdu un komentārus sarakstīja ĒVALDS MUGURĒVIČS. Rīga 2005, 334 lpp.
- ⁵⁷ AH, 1936.–1940. rinda.
- ⁵⁸ BIRKERTS, Latvijas vēsture, 48. lpp.
- ⁵⁹ Piemēram, EDGARS DUNSDORFS. Latvijas vēsture: skolām un pašmācībai. Rokvila 1980, 98. lpp.
- ⁶⁰ BIRUTĒ SALATKIENĒ. Žvalgomieji tyrinējamai spējamoje Saulēs mūšio vietoje. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996/1997, 1998, pp. 468–469.
- ⁶¹ O. T. AUNS. 22. septembris – Baltu Vienības diena! In: Brīvā Latvija: apvienotā “Londonas avīze” un “Latvija” 2000, Nr. 37, 7. lpp.

- ⁶² Latvijas Republikas Saeimas 2000. gada 13. aprīļa sēdes stenogramma. In: Latvijas Vēstnesis 2002, Nr. 136/139. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/4723> (skatīts 15.12.2018.).
- ⁶³ Šis nav vienīgais mēģinājums mākslīgi tuvināt Baltijā dzīvojošās tautas uz kopīgas vēstures pamata, piemēram, vēsturnieks Jūlijs Bračs starpkaru posmā ir attīstījis ideju par Latvijas un Lietuvas teritoriju apvienošanu vienotā "Aistijā". Šis idejas viņš pamato tieši ar līdzībām abu tautu vēsturē, kā arī citādāk interpretējot etniskos jautājumus. Sīkāk sk.: JŪLIJS BRAČS. No federācijas nodibināšanas līdz mūsu laikiem. In: No Aistu vēstures. Aistu politiskās vēstures meti no valsts izcelšanās līdz mūsu laikiem. Rīga 1934, 145.–206. lpp.
- ⁶⁴ Saules kaujas svinības Lietuvā. In: Brīvā Zeme, 29.09.1936., 7. lpp.
- ⁶⁵ V. STRODS. Saules kauja. In: Straume, 01.10.1936., 13. lpp.
- ⁶⁶ Saules kauja 1236.22. IX. – 1936. In: Zemgales Balss, 21.09.1936., 3. lpp.

SUMMARY

Historical myths offer a simple and collective understanding of historical processes. Mythological thinking represents the ideas of masses and is deeply connected with historical memory and identity. Mythologization of history is a very common way in which identity is constructed. Based on cultural memory, it builds national identity and often becomes a political instrument.

A politicized view of 'ancient Latvia' was created after the proclamation of independence and later culminated during the authoritarian regime. The cultural trauma caused by the Second World War set new priorities, therefore, from the middle of the 20th century historical myths of 'ancient Latvia' took a less important place in Latvian historical narrative. The views of 'ancient Latvia's' violent conquest during the crusades are full of anachronisms and antagonism. Additionally, they reflect the concept of historical justice and a 'unique path' of Latvian people both in historical narrative and collective memory.

The ideology of nationalism glorified military clashes between different Baltic or Finno-Ugric ethnocultural groups and crusaders. For example, the Battle of Saule in 1236 was interpreted incorrectly as a battle between united 'Baltic tribes' against the Livonian Brothers of the Sword. Such views actually show us how the recent events of the 1918–1920 Latvian War of Independence were applied to the 13th and 14th centuries. Thus, the contemporary history was explained and Nationalism legitimized the independence of the state. Crusaders were mostly associated with Germans and so-called "German aggression", but after the Second World War Latvians in exile started to project events of 1941–1945 on the Russian activities in Eastern Latvia during the Late Iron Age and early Middle Ages.

Marxism-Leninism used the narrative about violent conquest of 'ancient Latvia' during the crusades as propaganda, leaving out the Nationalistic ideas about early statehood of the whole territory of Latvian SSR. Soviet historians and publishers emphasised the independence of the territory of Latgale in Eastern Latvia. It was explained as a tradition coming from the Eastern Slavs. Therefore, it was an additional method for the Soviet officials to legitimize the occupation and incorporation of Latvia. The historical narrative of Marxism-Leninism claimed that Eastern Slavs definitely would have helped their 'western neighbours' to fight against 'German invaders', if the Russian state was not fragmented and invaded by Tatars.